

- FOWLER, H. W. 1937. *Zoological results of the third De Schauensee Siamese Expedition*. Academy of Natural Sciences of Philadelphia 89: 125–264.
- GUSTIANO, R. – POUYARD, L. 2008. Systematic revision of the genera of Pangasiidae (Siluriformes, Ostariophysi). *Indonesian Aquaculture Journal* 3/1: 13–22.
- Hal. = *Halászat*. A Vidékfejlesztési Minisztérium tudományos folyóirata. Budapest, 1899–.
- HAMILTON, FRANCIS 1822. *An account of the fishes found in the river Ganges and its branches*. Edinburgh.
- JAYARAM, K. C. 1977. Aid to identification of siluroid fishes of India, Burma, Sri Lanka, Pakistan and Bangladesh. *Zoological Survey of India* 10: 1–33.
- KOTTELAT, M. 1984. A review of the species of Indochinese fresh-water fishes described by H. E. Sauvage. *Bulletin du Muséum National d'Histoire Naturelle* 6: 791–822.
- ROBERTS, T. R. – VIDTHAYANON, C. 1991. *Systematic revision of the Asian catfish family Pangasiidae*. Academy of Natural Sciences of Philadelphia. 143: 97–144.
- ROMERO, P. 2002. *An etymological dictionary of taxonomy*. Madrid, unpublished. Az FB. adatbázisban idézett (Ref. 45335).
- RÖSEL, FRITZ 1965. Pangasius sutchi Fowler, der Haiwels aus Siam. *Deutsche Aquarien- und Terrarienzeitschrift* 5: 138–140.
- SAUVAGE, HENRI ÉMILE 1878. Note sur quelques poissons d'espèces nouvelles provenant des eaux douces de l'Indo-Chine. *Bulletin de la Société philomathique de Paris* (7th Série) 2: 233–242.
- SCOTT, PETER W. 1994. *A tökéletes akvárium*. Budapest.
- TALWAR, P. K. – JHINGRAN, ARUN GOPAL 1991. *Inland Fishes of India and Adjacent Countries* 2. Oxford & IBH Publishing Co., New Delhi–Calcutta.
- W. = *Wikipedia* (<http://en.wikipedia.org>, <http://de.wikipedia.org>, <http://hu.wikipedia.org>, stb.).
- WING-KEONG NG et al. 2007. Aquafeeds in Myanmar: A change from farm-made to factory-made feeds. *Aquaculture Asia Magazine* 3: 7–12.

RÁCZ JÁNOS

TUDOMÁNYTÖRTÉNET

Nyelvrokonságunk felismerésének útvessztői*

1. Minden valószínűség szerint a magyar nyelvnek más nyelvekkel való összehasonlítása, rokonítása a világon a legvitatottabbak közé tartozik: a vele foglalkozók megosztottsága szinte páratlan, a tudományon kívüli nyilatkozók ugyanis ádáz ellenségként tekintenek a tudományos kutatókra. A 16. században, majd főként az utóbbi 150 évben, de különösen a közelmúltbeli öt–hat évtizedben jelennek meg olyan írások, amelyek rendszerint képtelen ötletekkel és és ún. elméletekkel utasítják el finnugor (uráli) nyelvrokonságunkat, amely az efféle írások némelyikének szerzője szerint már amúgy is „haláltusáját” vívja.

Az utóbbi években az érdeklődő nagyközönségnek szánt, a magyar nyelv rokonságával tudományos igényességgel foglalkozó munkák közül az alábbiak érdemelnek figyelmet: RÉDEI KÁROLY (1998, 2003) könyvei és HONTI LÁSZLÓ által (is) szerkesztett, két kiadást is megért gyűjteményes kötet (HONTI főszerk. 2010a, 2010b), valamint az általa

* Köszönjük Honti Lászlónak, szerkesztőbizottságunk tagjának, hogy gondozta az időközben elhunyt szerző kéziratát. Hegedűs József nekrológiát I. számunk Társasági ügyek rovatában. – A szerkesztőség.

írt felvilágosító mű (HONTI 2012). Mindegyik könyv a tudományhoz méltó színvonalon képviseli a szakterületet, a finnugor nyelvészetet. Rédei talán kissé türelmesebb hangszereléssel, inkább felvilágosító jelleggel próbálja védekező állásba szorítani a dilettáns (szerintem: parakomparatív) nézeteket vallókat, míg Honti inkább az „ízekre szedés” módját választja – meggyőzően, szakmai fölénye birtokában. Már több mint kétszáz éve annak, hogy időnként különböző szintű és hőfokú küzdelem folyik a finnugor nézeteket vallók és az ellentábor között. Ezt a szellemi harcot BEREZKI (2010: 37) szerint „valamilyen formában a nemzeti tudat kóros elváltozása okozza, s nem tipikusan magyar jelenség”. Ez valóban nem csak magyar mentális jelenség.

Különösebb kockázat nélkül kijelenthetjük, a jelzett küzdelmet nem követi egyhamar fegyverszünet, majd békepipa, vagyis – ki tudja, meddig – nyelvrokonsági érdeklődésünket megjósolhatatlanul sokáig fogja foglalkoztatni.

2. De vajon mi rejlik a „sötét” háttérben? Meggyőződésem szerint nem mentális, hanem egy szerfelett bonyolult jelenségegyüttessel állunk szemben, olyannal, amelyet a mi történelmünk ránk kiszabott. És itt – mindenekelőtt – figyelembe kell vennünk, hány nyelvvel hasonlították össze nyelvünket közeli és távolabbi szomszédaink. Korábban – Zsirai Miklós nyomán – kb. 60-ra becsülték a magyarral összehasonlított nyelvek számát. Ám óvatos becslés szerint ez a szám minimálisan 210-re tehető (HEGEDŰS 2003: 155–158)! A 210 nyelv esetenként és helyenként finnugor nyelveket is tekintetbe vesz éppúgy, mint a sumer, a japán, a kecsua, az ajmara stb. nyelvet. Itt azonban egy alapvetően fontos megjegyzést kell tennünk: az összehasonlítások, rokonítások elsőprő többségét külhoni nyelvészek követték el, és ez igen sokat nyom a latban, minthogy már a kihatóan súlyos örökséget hagyott ránk.

Elmondható, hogy a magyar nyelv tudomány európai mértékkel mérve is igen jól indult Sylvester János *Grammatica Hungarolatina* című munkájával (1539). Sylvester nyelvi kérdésekben magasan képzett ember volt, vagyis ő is a „homo trium linguarum” (vagy „homo trilinguis”: héber, görög, latin) nyelvtudás terén a tekintélyes tudósok osztályához tartozott. Viszont ő nem a korában divó szóhasonlításokat, hanem a szerkezeti hasonlóságokat és eltéréseket vette számba görög, héber, latin, német egybevetések során, pl. nem *miénk atya*, hanem *mi atyánk* stb. Kifejti – egyebek közt –, hogy a magyar nem használ többes számú főnevet, ha egynél többről van szó: *egy ember*, de *tíz ember* stb. (SYLVESTER 1539: 37). Tudtommal Európában ő volt az első, aki észrevette nyelvünk agglutináló típusát, amelyet ő még *posztpozicionális*-ként jellemez, vagyis a prepozíciók a főnév után következnek, mint *in domo* ↔ *a ház-ban*, *in templo* ↔ *a templom-ban* stb. (i. m. 46–47). Ez akkortájt igen jelentős felfedezés volt, és csak jó száz évvel később észlelik mások is ezt a grammatikai jelenséget. Így pl. a 17. század közepén Comenius megjegyzi, vannak olyan nyelvek, amelyekben a „segédzavakat” (voculas) nem a főnév elé, hanem a főnév után helyezik; ilyen a finn és a magyar nyelv, de semmiféle nyelvi rokonságról nem szól (VÉRTES O. ANDRÁS 1962: 290–291). Érdekes, hogy Horn (1652: 166) ugyanezt a nyelvi sajátosságot emelte ki, azt ti., hogy a „brazíliaiak” nyelve éppúgy „posztpozicionális”, mint a finnek nyelve. De hogy melyik „brazíliai” bennszülött nyelvre gondolt a nagyon sok közül, azt talán már soha nem tudjuk meg. Ám Sylvester nyelvtana elcallódott azokban a vérzivataros időkben, és Weszprémi István találta rá a 18. század végén.

3. Nagyon fontos szempontunkból az a megmagyarázhatatlan lélektani tény is, hogy minket elsősorban a (magyar) nép eredete foglalkoztatott (ahogy gyakran még ma is), így magának a nyelvnek eredete bizonyos mértékig és értelemben, mondjuk, „másodlagos” volt. Honfoglaláskori és az azt megelőző, történetinek mondott krónikák (Bölcs Leó, Bajor évkönyvek, Anonymus stb.) általában hunnak, szkítának, türkeknek, sőt baskírnak neveztek a magyarságot.

Sajnos, nem kerülheti el figyelmünket, hogy a közelebbi és távolabbi szomszédaink tudatában a magyar nép idegen testként jelenik meg, és ahogy Bonfini (/1995: 39) is írja „gyűlölködő népek veszik körül”. Nem tudni, miért, de nem általánosan ismert tény, hogy 907-ben Pozsony környékén a hatalmas túlerőben lévő szövetséges „európai” hadsereg szó szerint (!) meg akarta semmisíteni ezt a népet, de a csata a magyar hadak fényes győzelmével végződött. (Állítólag itt halt meg Árpád is.) Ettől kezdve nyugton hagyták az országot, sőt majd később – a kereszténység felvétele után – „a kereszténység bástyája” címet is elnyertük, nem csekély véráldozat révén és a török országdúlás nyomán. Gazdaságilag tönkretéve, a műveltség tekintetében igen-igen elmaradottan tengődünk Európa közepén, miközben az általunk is megvédett Ausztria virágzott. Nem sokkal nemzeti tragédiánk után jelent meg egy könyv Bécsben, és arról szólt, milyen magatartást tanúsítsunk az üzleti életben, hogyan kell szerződéseket kötni, bírósághoz fordulni stb. (Fruck 1528). De ugyanakkor – nagyon is érthető módon – a minket környező népek kitartóan figyelték, fűrkészték ezt a végletesen idegen nyelven beszélő népet. Az európai közvélekedés az volt, hogy ez a nép vagy a hunok, vagy a szkíták (vagy mindkettő) utóda. Egyébként is a magyarok „a legszkítább szkíták, hiszen az ő nyelvüket beszélik” – írja Bonfini (/1995: 34). Ransanus (/1999: 53) viszont úgy vélekedik, hogy a magyar szarmata nemzetség, amelynek vezére Hunnus volt. Ám a szarmaták nemzetségéből kettő van: egy európai és egy ázsiai, mindamellett a szarmaták szkíták, így a magyarok is szkíta eredetűek. Hogy kissé zavarosabb legyen népünk eredete, Bonfini (i. m. 77) kijelenti, hogy a parthusok is rokonaink. Bibliander (1548: 10) megállapítja, hogy a parthusok, perzsák, a magyarok szkíta eredetűek. Münster (1544: DXXI) igen határozottan a magyarok szkíta származása mellett foglalt állást. Említésre méltó, hogy a 16–17. században a szkíták jelentős presztízstettek szert. A maga korában elismert Salmasius például úgy tartotta, hogy még a görögök is a szkítáktól vették át számneveiket, sőt egyéb nyelvi elemeket is (Salmasius 1643: 384–393). Noha Leibniz már lemondott a héber ősnyelvi mítoszról, helyébe egy új ősnyelvet kreált. Úgy vélte ugyanis, hogy a görög és a teuton nyelv egy közös szkíta forrásból ered (vö. HEGEDŰS 2004: 390). A maga korában jeles orientalista, J. Podesta a *magyar*; pontosabban a *hungar* név kapcsán úgy okoskodott, hogy a török etnikumú bolgárok (feltételezett) *ghar* törzse összeolvadt a hunokkal, és így alakult ki a „*hun + gar*” = *hungar* nép és nyelv (Podesta 1677: 72). Jóval később Abel-Rémusat a „hindo-scytic” népről értekezik, és kifejti, hogy az *Hongrois* tulajdonképpen a *Hun-ougurs* szóösszetételből ered, amelyben az *ougur* megfelel az *uigur*, *ujgur* népnévnek, és így a magyarok végső soron nem mások, mint az *u j g u r o k k a l e g y e s ü l t h u n o k* (Abel-Rémusat 1820. 1: 306, 319).

Kétségkívül népünk eredetkutatásában több külföldi nyelvész elsősorban a szkítákra, majd a hunokra fordította a figyelmet. Néhány tudós viszont, például M. Martini (1655) igen sok magyar szót a török nyelvből értelmezett. Megemlíthető még M. Mesgnien is (1680), aki nagyfokú szerkezeti rokonságot észlelt a magyar és a török nyelvben, így – egyebek mellett – a posztpozicionális (agglutináló) jelleget emelte ki.

A török hódoltsági trauma után – érthető módon – nem sokan vették a bátorságot, hogy a törökök és magyarok között bármiféle rokonságot feltételezzenek. De azért akadnak, akik mégis vállalkoztak erre. Csak a teljesség kedvéért néhány név: Nadányi János (1663), L. Töppelt de Medgyes (1667), Joh. Behamb (1676), Szekér Joakim (1791). Legjelentősebb szöszólója a török–magyar nyelvrokonságnak (mint köztudott) Vámbéry Ármin volt, aki a 19. század vége felé magyar és török–tatar szöveggyezésekkel foglalkozott, és cselekvő tagja volt az ún. „ugor–török” háborúnak, amelyet végül is a finnugor vértelenségű Budenz József nyert meg. A 20. században, annak is inkább a második felében, a parakomparatív nyelvészek ismét kiásták a harci bárdot, és hirdették a török–magyar nyelvrokonságot a finnugor ellenében.

A különös igazság azonban az, hogy a szkíta (szittyia) ősi eredetkultusz tüze (a hunok mellett) nem hunyt ki, talán fényesebben ragyog még a mai köztudatban is, noha a tudomány jelen állása szerint a szkíták iráni nép voltak, és a magyarok soha sem beszéltek szkíta nyelven, mint ahogy azt Bonfini feltételezte.

4. Ám ne feledkezzünk meg egy teljesen szokatlan nép- és nyelveredeztetésről sem. Egy német történész, Irenicus feltevése szerint a hunok germán nyelvet beszéltek, és valamiképpen a magyarok is ehhez a népi konglomerátumhoz tartoznak, noha a nyelvük igen eltérő (Irenicus 1518: XVIII). Nagyjából ezt a vélekedést osztja Aventinus (1554: 34) is, aki szerint négy germán nemzetség van: teuton, vened, cimber és ugri. Ezek azonban nyelvükben, szokásaikban jócskán eltérnek egymástól. De már ugyanebben az évszázadban (1580) Krantzius kijelentette, hogy a magyarok szkíta eredetűek, és nyelvükben, szokásaikban teljesen eltérnek Germánia népeitől (Krantzius 1580: 130). Több mint száz év telik el, míg Irenicus és Aventinus nézeteit megcáfolták hazánkban is. Így például Schödel, aki a cáfolat mellett hangsúlyozta a magyarok hun és avar azonosságát.

De ki merete volna gondolni, hogy a csak sejtetve sugallt germán nyelvi rokonítás duzzadó erővel ismét megjelenik? Tröster (nem Tröstl-er!) János Nürnbergben írt munkájáról (1666) van szó, amelyben a szerző több jeles nyelvészünk (BÁRCZI GÉZA, BALÁZS JÁNOS, ZSIRAI MIKLÓS) szerint is állítólag már megpendítette a finn–magyar nyelvi rokonság lehetőségét. Sajnos, mindez egy hatalmas nyelvészeti melléfogás eredménye, különösen Zsiraié, aki ekként kommentálta Tröster „nyelvhasznítását”: „A magyar Tröstler János finn–magyar szöveggyezésekkel próbálta sarokba szorítani a népszerű keleti származás délibábja után futkosó nemzeti elfogultságot” (ZSIRAI 1952: 11). Ha alaposabban áttanulmányozzuk Tröster hivatkozott munkáját, hamar rájövünk, hogy Tröster nem akart bizonyítani semmiféle finn–magyar nyelvrokonságot, sőt, ellenkezőleg: azzal a 2–3 (esetleg 4), finnek gyanítható szöveggyezéssel valójában a magyar nyelv keverékjellegét (Mischsprache) próbálta igazolni a latin, a görög, a szláv (lengyel) nyelvből vett szavakkal együtt, de legfőképpen német szóanyaggal (*Haus* > ház, *Teller* > tányér, *Garten* > kert, *Mensch* > ember stb. stb.) (vö. HEGEDŰS 1992: 295–304). STIPA is világosan megérti Tröster alapvető szándékát, elméletét, miszerint a magyarok – mint a hunok utódai – amikor Pannóniába jöttek, a germán eredetű összkíta nyelvüket az új német nyelvvel keverték. Ennélfogva a finn E. N. SETÄLÄ (1892) Tröster finn–magyar szóhasonlításai iránti lelkendezése teljesen megalapozatlan (STIPA 1990: 87). Tröster nyíltan ki is mondja: a magyar írástudók (tkp. Scribenten, kb. 'firkászok') most megláthatják magukat a tükörben, milyen hamisan

dicsekednek, amikor azt állítják, hogy Európában egyedülálló módon ők képviselik az ősszkíta nyelvet. Megtudják majd, hogy az egész magyar nyelv német eredetű.

Ámde avégett, hogy ne sértse meg durván a magyar nemzeti érzékenységet, hozzáteszi: az Úristen a magyarságot arra rendelte, hogy Colonia Limitanea legyen, vagyis hősi vérünkkel (Heldenblut) védjük meg Nyugatot az ázsiai rabló népektől (i. m. 325–326). Ilyen gondolatkörbe ágyazottan persze senki sem gondolhatja, hogy Tröster ún. „finnugor szövegeztetésekkel” a 19. század végén (1892) bárkit is „sarokba” tudott vagy akart volna „szorítani”. Mindezt még Melich János is észrevette a 19. század végén (1895).

5. Megjegyzendő, ez az a kor – a 16–17. század – túlságosan bonyolult (vagy túlságosan leegyszerűsített?) nyelvi és nyelvészeti eszmékkel, elméletekkel volt tele, főként a szkíták és a kelták kapcsán. Minket persze a kelták különösebben nem érdekelték, viszont Európa más tájain dúlt a „keltománia”, a „szkítománia”, sőt (főleg Franciaországban) a „furia celtica” járta. Ugyanakkor többen használták a *kelta-szkíta* vagy a *szkito-kelta* megjelöléseket is szinte ad libitum. Rendkívüli mértékben szabják át Európa spirituális térképét a nagy földrajzi felfedezések, amelyek a nyelvtudomány első forradalmát készítették elő. A soha nem hallott új és ismeretlen nyelvek megkérdőjelezték a klasszikus nyelvek (a görög és a latin) központi szerepét; újtukra lendültek a népnyelvi bibliafordítások, és számos társadalmi, gazdasági, tudományos fordulat színesítette a szóban forgó korszakot. Mindamelllett azonban a korabeli nyelvészek többségét az egyetlen „ősnyelv” rögeszméje foglalkoztatta. A kutatók többsége úgy hitte, hogy az ősnyelvet valamelyik még élő nyelv reprezentálhatja. Csakhamar kézenfekvővé vált, hogy az ősnyelv csakis a héber lehetett, hiszen ez a nyelv volt magától értetődően a *lingua sancta*, *lingua primigenia*, *lingua Dei*, *lingua Adamica*. Ez a nyelv – az őseredeti nyelv – kutatása sok tudóst megigézett. Ez a kutatás maga volt a „presztízisnyelvészet”, hiszen a „nyelvész” úgy érezte, hogy bizonyítani tudja saját anyanyelvének „szent” mivoltát. Így már értelmetlenné vált a Pszmetik fáraó által „felfedezett” fr i g ősnyelv – ebben az ősnyelv-lombikban egyéb ősnyelvek is születtek, például Goropius Becanusé (a 16. században), aki a holland nyelvet a paradicsom ősnyelvévé avatta, és ezzel kiérdemelte a „delirium Goropianaee” gúnynevet. Ennek ellenére (vagy ennek nyomán?) megszületett a normann, a svéd, a kínai stb. ősnyelv gondolata. Egy svéd botanikus, Rudbeck meglepte a világot szenzációs felfedezésével: a hajdani legendás Atlantisz tulajdonképpen maga Svédország volt. Leibniz ezt a fantasztikus feltevést így kommentálja: „Nem tudtam megállni, hogy ne nevessek, amikor láttam az argonauták útját úgy, ahogy azt Rudbeck úr leírta. Mégis teljesen vele érzek a tekintetben, hogy a hyperboreusok Skandináviában lehettek, de ami Atlantiszt illeti, abból semmit sem hiszek” (Leibniz 1692: 418). Viszont, ha áttekintjük Baráth Tibor „pánmagyar” munkáját (1997) a magyar nép globális vándorlásairól, metamorfózisairól, megdöbbenünk, és Rudbeck Atlantisz-álmaim már nem is tekintjük lehetetlennek. Ehhez képest Csicsáky Jenő fantazmagóriája gyenge vízió (vö. HONTI 2010: 181–182), még talán a 19. századi Horvát István látomásai is (vö. DOMOKOS 1998: 93–95). De feltehetően mindezt túsármnyalja Katona István könyve, az „Ó-héber gyökiszavak a magyar nyelvben”. 1941-ben jelenik meg ez a (szerintem talányos) könyv, akkor, amikor már réges-régen leáldozott a héber–magyar nyelv hasonlítás. Talányos a dedikálása is: Serédi Jusztinián, hercegprímás. Talán valamilyen számunkra ma már érthetetlen célzás?

6. Ami még közelebről a héber nyelvet illeti, nagyon elnagyolt általánosítással szólva meg lehet jegyezni, hogy a tágabb Európában (Nyugat-Európa) a héber nyelvvel való foglalatosság, hasonlítás, fordítás egyfajta spirituális szerepet tölt be: lásd például a német Reuchlin kijelentését: „Ha héberül olvasok, úgy hiszem, hogy magát Isten szavát hallom” (Borst 1957–1963. 3/1: 1049). Ugyanakkor azonban a magyar grammatikusoknál áttételes formában a héber nyelv a magyar végletes eltérését jelzi a nyugati nyelvektől egy sajátos „szillogizmus” alapján: (mivel) a héber „napkeleti” nyelv (és mert) a magyar is „napkeleti” nyelv, (ennélfogva) a magyar és a héber nyelv rokonok.

Bár a régi magyar nyelvészek (főként a 16–17. és részben a 18. században is) meglehetősen vérszegényen támaszkodtak a héber grammatikára és semmiképpen nem érdemelnek meg olyan minősítést mint „a héber rokonítás és a keleti romantika ámokfutó(!) imperialistái” (ZSIRAI 1930: 308–309) A héber–magyar nyelv hasonlítás terén, eltekintve néhány jelentéktelen grammatikustól (MEDGYESI PÁL, PERESZLÉNYI PÁL, TSÉTSI JÁNOS, GELLEJI KATONA ISTVÁN stb.), több név figyelmet érdemel. Így például SZENCZI MOLNÁR ALBERT, aki ugyan magyar nyelvtanában (1610) imitt-amott magyarázatként hivatkozik a héber nyelv tanra, de távol áll tőle, hogy a magyart bármiképpen is rokonítsa a héberrel, noha külföldi barátai (pl. a jeles KECKERMANN) a héber nyelv magyar rokonságának elismerését kérik tőle. Ráadásul egy francia nyelvész (bizonyos GUICHARD) egyéb nyelvek mellett közel félszáz magyar szó eredetét mutatja be egy akkoriban igen elterjedt művében (1606), amelyet SZENCZI MOLNÁR minden bizonnyal ismert, de mereven elutasította annak figyelembe vételét, sőt határozottan kijelenti magyar nyelv tanában (1610), hogy a magyar nyelv semmilyen európai nyelvvel sem rokon. Megdöbbentően szokatlan, amit kételkedő kérdésként felvet: vajon Szkítia végein élnek-e még ma is olyan népek, amelyek a mi hun nyelvünket használják – erről ő annyit tud, mint a legtudatlanabb (juxta cum ignorissimis scio). Héber nyelvtudás tekintetében kimagasló KOMÁROMI CSIPKÉS GYÖRGY, aki a Hungaria Illustrata című magyar nyelv tanában (1665) kimondja a magyar nyelv tökéletes társtalanságát Európában (i. m. 338), de azt is kijelenti, hogy a magyar egyik nyelvnek sem dialektusa (vagyis tulajdonképpen önálló, eredeti nyelv). Mindezek alapján csak a héberhez hasonlítható. Sőt, a magyar nyelv csodálatosan eltérő jellege feletti álmélkodásában még a hébert is felülmúlhatónak vélte, különösen a magyar igeragozás szédítő gazdagsága tekintetében. Így például a magyar *ver* igének szerinte 80 ragozási alakja lehetséges (i. m. 389).

Nem hagyhatjuk ki e nyelv hasonlítási vonulatból OTROKOCSI FÓRIS FERENC nevezetes, *Origines Hungaricae* (1693) című munkáját. Nem túlzás, ha őt a nyelv rokonítás atyjaként tartjuk számon. Elődeinél bővebb szó hasonlításokat végzett (héber *halom* > magyar *áalom*, héber *karam* > magyar *tart*, *karám*, *köröm*, héber *bajta* > magyar *ház*, *pajta* stb. stb.) OTROKOCSI ugyanakkor a heterogén nyelv hasonlításnak is a hazai elindítója: a héberen kívül összehasonlítás köré vonja a brit (feltehetően a walesi), a francia, a görög, az egyiptomi, a frig, a belga, a germán, a szláv, az arab nyelvet (i. m. XVI–XIX). Mindamellettt nehéz volna a jelenkori parakomparativisták ősapjának tekinteni már csak azért is, mert (tudomásom szerint) hazánkban ő volt az első, aki határozottan ta-

gadta a magyar nyelv török eredetét, rokonságát. Így valójában ő volt BENKŐ JÓZSEF elődje, aki 1782-es munkájában magasabb szintű szófejtéssel és grammatikai elemzéssel teljes mértékben elutasította a magyar–török nyelvrokonságot (vö. HEGEDŰS 1959: 101–111). Érdekes egyébként, hogy talán OTROKOCSI volt az első magyar nyelvész, akire hivatkozik a Jöcher-féle tudóslexikon (JÖCHER 1750: 675). Még maga Leibniz is szóba hozza a nevét, mint „ein gewisser Otrosci”. BÁRCZI GÉZA (1975: 29) nagytudományú embernek, tudósnek minősítette. Persze nem a munkásságáért, hanem a maga korában mutatott felkészültségéért. Érdekes, hogy OTROKOCSI említett munkájával egyazon évben jelent meg LISZNYAI PAULUSNAK a héber–magyar nyelvhasználat elleni könyve (1693).

A héber nyelvhasználat eszméje nemcsak európai nyelvi társtalanságunk rejtett, áttételes kifejeződése, hanem jelzi azt is, hogy ez az irányzat teljes mértékben nyugatról áramlott be hozzánk, és mi csak „lépést tartottunk” a koral. Hozzátehetjük, hogy voltaképpen talán lemondtunk egy hasznos szófejtési „ujjgyakorlatról”?

7. Nyelvi társtalanságunkat természetesen külföldön nem „áttételes” formában hangsúlyozták. Így például C. Gesner 1555-ben azt írta, hogy a magyar nyelv semmilyen nyelvvel sincs rokonságban (Gesner 1555: 51). Egy bizonyos Edward Brown, angol utazó nyilatkozata: „Midőn egyszer a bicskei templomban voltam, meghallgattam az imát és a szentbeszédet, és ámbár a velem lévő személy sok nyelvet tudott, és latinul, németül, szlávul, törökül, olaszul, valamint újjörögül is jól beszélt, mindazáltal azt mondta nekem, hogy a magyar nyelvet semmiféle nyelvből nem lehet leszármaztatni” (SZAMOTA 1891: 306). Mindezekon azonban tútesz John Bowring, angol költő és sok nyelvet ismerő tudós (különben a Magyar Tudós Társaság külső tagja), akinek már elvileg ismernie kellett a 19. sz. elején a finn–magyar nyelvi csatározásokat. Így jellemezte a magyar nyelvet: „A magyar nyelv a messzeségben áll – egyedül. A nyelvek tanulmányozásának rendkívül csekély haszna van helyes megértéséhez. Lényegében véve a saját maga formájába van öntve, s szerkezetét, összetételét bizonyosan olyan korra lehet visszavezetni, amikor a legtöbb most élő európai nyelv még nem is létezett, vagy nem is volt befolyással a magyar régióra” (Bowring 1830: Introduction). A bizánci görög Chalcondilas azt írja, hogy „a magyarok olyan nyelvet beszélnek, amely a legcsekélyebb mértékben sem hasonlít más népéhez” (Ivánka 1954: 18) Megjegyezhetjük, hogy külföldi írók, tudósítók sokat írtak a magyar nyelv különös és meglepően egységes szerkezetéről (vö. HEGEDŰS 1999–2001: 15–20).

Van azonban nyelvi társtalanságunkra utaló, lehangolóan „nyílt” hazai állásfoglalás is a 19. sz. első felében, akkor, amikor már némi fény derült finnugor rokonságunkra. Kazinczy Ferenc így borong: „A mi Nyelvünk anya, leány s ismert rokon nélkül, úgy áll a’ több Nyelvek között, mint a’ Phoenix az ég madarainak számában s mi ezt a Nyelvet szeretni tartozánk, ha illy nép és a’ maga nemében egyetlen nem volna is, mert a’ miénk” (DOMOKOS 1998: 84) Kőlcsey írja: „a magyar nyelv semmi mostan élő keleti vagy nyugoti nyelvhez nem hasonlít, legalább nem hasonlít úgy, mint a némethez” (DOMOKOS 1998: 88). Talán itt említhetnénk meg Beregszászi Nagy Pált, Mátyás Flóriánt, Kalmár Györgyöt, Budai Ézsaiást és még sokakat, akik ugyan hallottak már valamit a finnekről, lappokról, vogulokról, de kételkedtek az effélé forduló irányzatokban. Akkor még igen gyér adatok birtokában a pozitív állásfoglalást sokféle – itt nem részletezendő nehézség korlátozta.

8. OTROKOCSI után – úgy tűnik –, hogy a magyar nyelv (és helyenként nép) kutatása nagyjából három irányban mozdult el: (1) heterogén nyelvhasonlítás, (2) igen-igen lassú fejlődés a finnugor téren, (3) a magyar őshaza keresése (főleg külhoni szereplők részvételével). Ez az „őshazakeresés” végső soron azonban nem egyéb, mint a „büszke”(?) magyar nép leminősítése. Mindez egy szóban, a *Jugriá*-ban foglalható össze. ZSIRAI írja, hogy Jugra egy saját nyelven beszélő nép, amelynek északon a szamojédek a szomszédai (ZSIRAI 1930: 30). Szerinte talán a „a finnugor nyelvhasonlítás atyja” nem más, mint Halogalandi Ottár, az angol király (Nagy Alfréd, 871–901) észak-norvég hűbérese, aki az oroszországi Észak-Dvina torkolatánál megfigyelte, ill. megállapította, hogy az ott lakó *bjarmák* vagy *beormák* tulajdonképpen a finnek nyelvét beszélik (ZSIRAI 1937: 473). A fent mondottak persze csak lazán (vagy sehogysem) kapcsolódnak össze. Az igazi kérdés maga *Jugria*, hiszen ebből a szóból származnak a magyarok elődeinek elnevezései: *jogor*, *jogori*, *jugor*, *Juhri*, *juhari* és hasonló nevek. ZSIRAI az orosz őskronika (Nestor krónika) egy 1096-os eseményére hivatkozik, amikor is egy novgorodi ember *Jugrába* ment, hogy valamit elintézzon az ottani, ismeretlen nyelvű emberek között. Viszont a TSCHIZEVSKIJ (1969) által gondozott óorosz nyelvű őskronikában (Nestor krónika) valahogy minden másként van, és másként történt. Nem érdemes az időt húzni ennek részletezésével, de ez az orosz nyelvű krónika a *Jugria*-kérdésben voltaképpen fantasztikus mese: két ismeretlen néppel találkozhatunk, ahol az egyik barlangokban él, és onnan kiabál ki. Van állatbőr-csere és a szokásos egyéb ügyletek (i. m. 226–227). Az egész mesészerű történetben a magyarság (ha az) zűrzavaros topográfiája a különös. De persze vannak egyéb furcsaságok is. Mellesleg az is zavaró, hogy eredetileg olasz földön fogant meg a távoli magyarság víziója Fra Mauro „világtérképén” (Mappamondo) 1459-ben, ahol a magyarok mint „Jogoristan” lakói szerepelnek. Magyarokkal (*ugri*, *hungry* és hasonlók) találkozunk az ugyancsak olasz Giolio Pomponio Lato szkítiai útleírásában (a Don vonzáskörzetében), amely többé-kevésbé egyidős Piccolomini (a későbbi II. Pius pápa) *Cosmographia* (1458) című munkájával. Erre a munkára támaszkodva Matthias de Miechow, lengyel tudós (aki egyebek mellett nyelvtudománnyal is foglalkozott) 1517-ben (Piccolominire támaszkodva) Krakkóban megjelentetett egy tanulmányt *Tractatus de duabus Sarmatiis* címmel (vö. STIPA 1990: 31–32). Miechow helyreigazítja az orosz őskronika mesés elemeit (l. BRUNNHOFER 1910: 271–272), és kifejti, hogy Juhrában vagy Jugriában egyáltalán nincsenek kellemes állapotok, ellenben kegyetlen hideg van, és a lakói (a juhrik vagy szerinte hungarik) állandóan szenvednek; állatok bőrével ruházkodnak, lombátrákban laknak. Nincs kenyérük, vadállatok húásával táplálkoznak, és olyanok, mint az esztelen vadak. Egy ugyancsak lengyel tudós (Nicolaus de Rosenberg) azt írja, hogy a hunoktól származó magyarok (Ugri, Ugrici) egy *Ugra* nevű folyóról kapták a nevüket. Ebben a leírásban is szélsőséges etnikai lefokozásról olvashatunk. Az Ugra folyónál lakó nép bálványimádó vad nép, idegen tőlük bármiféle „humanitás”, nyers húst esznek stb. Összезavarodik azonban az eddig kialakult kép S. Frank (1534) leírásában, mivel eszerint a Juhra (*Jugria*) tartomány nem a jéghideg északon, hanem a Don közelében terül el. A nép jellemzése a már megszokott: lakosai sem nem szántanak, sem nem vetnek, vadakból és halakból élnek, lakóhelyeik pedig az erdőkben épített nyomorult viskók – a Napot és a Holdat imádják, más népektől eltérő nyelvet beszélnek, amelyet az új Magyarországba

is bevittek és megtartottak (I. SZAMOTA 1891: 507–508). Nemsokára ismét változott a magyarok (jugrik) földrajzi helyzete. Egy cári megbízott (D. Gerasimov) egy térképvázlatot vitt Rómába, amit megmutatott Paolo Giovionak, akit nagyon érdekelt (kereskedelmi szempontból) az uráli átjáró. A térképen feltárult az Uráltól az Ob folyóig terjedő hatalmas tartomány, ahol nyomorúságos körülmények között élnek az inogurik (jugrik), akiknek a törzsei az Ugolici (vogulok) és az osztjások (I. STIPA 1990: 68–69).

Csakhamar ismét s Don melléki sűrű erdők közepébe helyezték a magyarokat és rokonaikat, és ezt a területet *Juhrá*-nak nevezték (I. Münster 1544: DXXVI).

Egy további találgatás: Boemus (1582: 228) szintén valahová, a Don mellékére („non longè á Tanais”) helyezi a magyarságot, amelyet *Juhrá*-nak nevez. Ez nyomorúságos régió sűrű erdőkkel, ahol nagyon hideg van. Lakói itt is a Napot, Holdat, sőt a csillagokat imádják.

Erről a helyről ismét messze kerülnek őseink: az Északi-tenger mellékére. Egy idő múltán innen, e nyomorúságos helyről a meotiszi mocsarakhoz húzódtak le, majd onnan Pannóniába vonultak. A sok vándorlás közben szerepelt Attila is, meg a hun hadjáratok. És közben Juhrát, Jugriát merész fonetikai fogással Ungariának, Hungariának keresztelték el. Egyébként a tudós Scaligernek már korábban feltűnt, hogyan lett *Juhrá*-ból *Jugri*, majd *Ungri* és *Hungari*. Nem tudta megmagyarázni, csak azt fejtegette: valahogy mássalhangzók kölyezetében a *h*-ből gyakran *g* lesz, és ez fordítva is előfordul, így lehetséges pl. *Volga* > *Volha* típusú hangváltakozás (Scaliger 1576: 726).

Ez volna a *Jugria*-kérdés igen erősen lerövidített változata. Sok mindenről kellett volna még szólni, így például OTROKOCsiról, Herberstein báróról és még sokakról. Ráadásul a nyelvről magáról alig esik szó, ami egyébként nem meglepő. Szempontunkból azonban az a döntő vonulatuk e hihetetlen vándorlásoknak, hogy a beszámolókon átsüt a lesajnáló etnikai lefokozás, és mindez azután kap nemzetközi nyilvánosságot, amikor a magyar Julianus barát 1235–1236 táján csodálatos (és előre eltervezett) keleti utazása eredményeként csakugyan találkozott őseink leszakadt maradékával valahol a Volga (Ethil, Etil) környékén, és akik magyarul meg is értették egymást (eltekintve azoktól a nem csekély nyelvi változásoktól, amikor az ott élők elődei elváltak a majdani honfoglaló ősöktől). Lehet, hogy a mongol vihar elsodorta e távoli magyarokat, de az a meglepő, hogy a 17. században egy magyar (származású) jezsuita pap kalandos körülmények közt – ugyancsak a Volga környékén – magyarokra bukkant. Természetesen a pap és az ottani magyarok kölcsönösen értették egymást, vagyis magyarul beszéltek. Maga SAJNOVICS is megemlíti (kissé pontatlanul) ezt az eseményt (vö. VÉRTES O. ANDRÁS 1963: 411–412). Ez a hír „nemzetközi” karriert futott be, maga Leibniz is többször említi 1692-ben ezt az esetet, sőt HERVAS Y PANDURO, a kitűnő spanyol nyelvész is megemlíti (HERVAS 1802. 3: 243). RÓNA-TAS szerint (1996: 253, 263) a honfoglalással nem szakadt meg a kapcsolat a keleten maradt (rekedt?) magyarokkal. Vajon mindez azt jelentené, hogy számunkra immár megoldódott volna a magyar nyelv rokonságának kérdése? A feltevés különös, és bizonyítani sem lehet.

Természetesen magyar részről nem maradt megfelelő válasz nélkül a korábbiakban elemzett etnikai leminősítés, de ezt most nem részletezzük. Viszont tudnunk kell, hogy még a 18. századi (!) Franciaországban a távoli utazásokról szóló irodalom is meglehe-

tősen kedvezőtlen összképet rajzolt eleinkről és rokonainkról: a magyarok és a rokonaik barbárok, rendkívül csúfak, nyers húst esznek, kedvenc italuk a vér, továbbá az égitesteket imádják, de emellett még egyes állatbőröket is vallásos tiszteletben részesítenek (VÉRTES O. AUGUSZTA 1938).

9. Talán a legfontosabb (és némelyek által) már nem „korszerű”-nek, meghaladottnak (vagy túlhaladottnak) minősített kérdés: finnugor rokonságunk. Az csak természetes, hogy e téren számos részlet (esetleg még) vitatható, ill. még továbbgondolható, de semmi esetre sem úgy, hogy e rokonságot alkotó nyelveket „számúzve” más tájakon található nyelvi rendszereket veszünk figyelembe (pl. sumer, török, ajmara, mongol, kecsua stb.).

Egyébként történetileg nézve vannak különös véletlenek a finnugor rokonság felismerésének folyamatában. Vajon hogyan alakíthatta ki SYLVESTER a magyar grammatikájában forradalmian új nézetét, miszerint a magyar az európai nyelvektől nagyon különbözik, az agglutináló („posztpozicionális”) nyelvtípushoz tartozik, noha ennek ő nem is volt tudatában. Maga SZATHMÁRI ISTVÁN (1958) is igen szokatlannak ítélte meg általában SYLVESTER nyelvtanát abban a korban.

Érdekes viszont, hogy – már majdnem karnyújtásnyira tőlünk – S. Münster Cosmographia című könyvében (1544!) már tud a finn nyelvről; interlineáris formában lefordítva közli a Miatyánkot, és hangsúlyozza, hogy a finn nyelv semmilyen rokonságban sem áll sem a svéd, sem a szláv („Moscovyte” és a „Polendische”) nyelvekkel (a DXIX jelzésnél). Ugyanakkor 12 finn szót is feljegyez, mint Gott – finn *Jumala*, Brot – finn *leipä*, Erde finn *Ma* stb. (i. m. DXX). Ugyanitt – tudommal elsőként – közli, hogy a finnnek csak a lapp nép és nyelv rokon.

Éppen a közeli és távolabbi szomszédaink intenzív érdeklődése, kíváncsisága teszi lehetővé a finn és magyar nyelv közelségének, rokon vonásainak felismerését. Érthető tehát, hogy nem mi fedeztük fel a finnségi nyelvek felé vezető utat. Egyébként van biztos és bizonytalan feltételezés a finnugorság felismerése terén. Az egyik igazán fontos és biztos iránytű SZENCZI MOLNÁR ALBERT latin–magyar szótára (1604), amely lehetővé tette a külföld számára a szókincs egyes elemeinek összehasonlítását, a strukturális hasonlóságok keresését.

A feltételezéseknek van (talán) egy korábbi időpontjuk is: BALÁZS JÁNOS (1961) nem tartja kizártnak, hogy Melanchton és Luther barátságos házában magyar (pl. Sylvester) finn, észt, lív diákok is találkoztak, és személyesen megismerhették egymást a 16. század húszas, harmincas éveiben. Viszont nyelvükre vonatkozó utalást (pl. a hasonlóság említését) nem találunk. De éppen a már említett gazdasági, politikai és ezek nyomán művelődéstörténeti akadályok miatt a magyar–finn nyelvrokonság felfedezése érthetően külhoni nyelvészek kutatásai alapján kezdett formát ölteni. Kétségtelen, hogy a finn–magyar nyelvrokonságot svéd irodalmárok, szótárkészítők fedezték fel. Így elsősorban G. STIERNHJELMÉ az érdem, aki már 1661-ben rámutatott a finn–észt–lapp nyelvrokonságra, de csakhamar felfigyel SZENCZI MOLNÁR szótára alapján bizonyos finnségi vonásokra is. Hasonló eredményre jut tanítványa, BENGT SKYTTE is (vö. STIPA 1990: 141, 143–144). Egy időben úgy tűnt, hogy a már említett nagy fantaszta fia, az ifjú OLF RUDBECK fedezte fel a finn–magyar nyelvrokonságot 1717-ben. Egy gót nyelvvel foglalkozó írásában a Szentírás egyes homályos részeit elemezte, és a munkájához csatolt egy

gót–kínai nyelvi hasonlóságot tárgyaló részt, majd ezt követte magyar–finn szóhasonlítása (kb. 100 szó) (STIPA 1990: 142). Az igazi felfedező azonban MARTIN FOGEL (hamburgi orvos és polihisztor), aki az 1690-ben elveszett (majd a 19. században megtalált) kéziratában nemcsak a szókincs, hanem a grammatikai jegyek jelentőségét is komolyan figyelembe veszi finn–magyar nyelvhasonlításában (STIPA 1990: 87, 94–5). A svédek dominanciája azonban folytatódik. 1730-ban jelenik meg Stockholmban egy svéd kapitány, PH. J. VON STRAHLENBERG feltűnést keltő munkája: *Das Nord- und ostliche Theil von Europa und Asia*. 1757-ben még francia nyelvű fordításban is megjelent. Mintha a korábban említett népi leminősítésünk olvadásának tekinthetnénk? Persze STRAHLENBERG nem volt nyelvész, még talán műkedvelőnek sem igen tekinthetnénk, viszont nyelvtudománytörténetileg jelentős munkát végzett, többet, mint svéd elődei, viszont a szavak lejegyzései elképesztően hibásak (nyomdahibák?). Így pl. a finn *Sade* ’eső’, a *Saude* ’szív’ stb. (ZSIRAI 1952: 14). A finn *Jumala* (vagy *Gumala*) ’Isten’ szerinte biztosan arab eredetű, a lapp *Immel* pedig egybeesik a német *Himmel* szóval (STRAHLENBERG 1757. 1: 313). A második kötetben (2: 155–165) az ázsiai szkitákról beszél és főként a tatárookra gondol.

A tatárok – írja – számos ágra bomlanak (jakut, kalmük, csukcs stb.), és ezek között foglalnak helyet az általa ismert finnugor népek: a finnek, a „felső” magyarok vagy székelyek, a vogulok, a mordvinok, a csuvasok, az udmurtok, az osztyákok, az észtek, a lívek (i. m. 165–248). Sajnálatosan kevés szó esik a magyarokról, a szerző érdeklődése erre nemigen terjedt ki.

Jóval túlszárnyalja Strahlenberget a kiváló tudós, J. E. FISCHER, aki már 1720-ban, majd 1747-ben foglalkozott szógyűjtemények formájában szibériai (többnyire finnugor) nyelvekkel. A szavak lejegyzései sokkal pontosabbak, de még inkább pontosak az uráli nyelvek csoportosításai. 1770-es munkájában közli – több más szó mellett –, hogy *Isten* szavunk perzsa eredetű (*Jisdan*), mint az *ezer* is (FISCHER 1770: 38). Szempontunkból és általánosságban véve a kétkötetes, 1768-ban megjelent *Sibirische Geschichte* című munkája a leginkább elfogadott, akkoriban a legmagasabb szintű és a legszélesebb áttekintést adó írás, illő a felvilágosodás századához. A mai olvasó talán csak azon döbben meg – szerintünk természetesen –, hogy e „felvilágosodásban” FISCHER a világ teremtését 7007-re teszi, Krisztus születését pedig 5508-ra (i. m. 179). Nagyon rövidre fogva, FISCHER nyolc szómutató táblázatba sűrítve bemutatja az akkor fellelhető uráli nyelveket, sokkal hozzáértőbben és írásbeli megjelenítésben összehasonlíthatatlanul pontosabban, mint Strahlenberg.

Teljesen világos ezek után, hogy nyelvi rokonságunkat k ü l h o n i k u t a t ó k f e d e z t é k f e l. Nálunk ez a folyamat csak 1770-től kezdődik SAJNOVICS *Demonstratio...* című művének megjelenése után, és kifejezetten csak a lapp és a magyar nyelv közti hasonlóságokkal foglalkozik (noha kitekint a finn nyelvre is). SAJNOVICS munkásságát többen túlértékelik. Az érdeme voltaképpen csak az, hogy ő az első magyar, aki a tárgyalta rokonsági kérdéshez részletezően hozzászólt.

Csak a 18. század végén jelentkezik GYARMATHI SÁMUEL sokkal fejlettebb és teljesebb körű finnugor (uráli) és magyar nyelvhasonlításával, az *Affinitas...* című munkájával (1799), amely előkelő helyet biztosított számára a vezető európai nyelvészek között. Érdekeit TH. BENFEY (1869: 278) is méltatja. GYARMATHI voltaképpen jelentős metamorfózison megy át, ugyanis az 1794-es munkájában, az *Okoskodva tanító nyelvmesterben* még meg-

jegyzi, hogy az európai nyelvektől nagymértékben elütő magyar nyelv „sok dolgokban hasonló a’ Sidó, Káldéai, Samariai, Syria, Coptica, Szeretsen, és Arabiai nyelvekhez” (i. m. XIII). AUGUST SCHLÖZER, a neves göttingai nyelvész (aki különben gyűlölte a magyarokat) vette rá GYARMATHIT, hogy váltson szemléletén, és vegye igen komolyan figyelembe a finnugor kutatások fejleményeit. GYARMATHI ezt kitűnően végrehajtotta, de munkájában most nem mélyedhetünk el, mert kénytelenek vagyunk ismét emlékeztetni a súlyos mohácsi vész hosszan nyúló árnyékára és idézni Oláh Miklósnak Kelemen pápához írt megrázó, látnoki levelének egy részletét: a törökök „féktelen pusztítást tettek mindenben, úgyhogy az akkor elszenvedett dúlás és rombolás emlékét századokig nem fogjuk elfelejteni” (KOVÁCS 1971: 614; kiemelés tőlem, H. J.). Nem ok nélkül állapította meg BÁRCZI GÉZA (1975: 195, 197), hogy „A kulturális visszafejlődés, vagy pontosabban a fejlődés állandóan csökkenő üteme mind jobban mutatta Magyarországot és a nyugat közötti színvonalkülönbséget, s a következő századokban mindinkább nyilvánvaló lesz a magyarság fokozatos lemaradása” (kiemelés tőlem, H. J.).

Már Csokonai 1795-ben egy ismeretlennek írt levelében így kesereg: „ugyan felserkentenek Hazánkban néhány szebb lelkek által az ő mélyl álombokból a’ tudományok, de úgy látszik ismét valami titkos erő őket opiumozta (...). A Hazát egy különös megzsibbadásba látom” (BENKŐ 1960: 10). BENKŐ úgy ítéli meg, hogy „a magyar felvilágosodás legalábbis részben kívülről jött eszmék sugallatából táplálkozott” (1960: 232). Mindezek azt (is) jelzik, hogy – bármilyen sajnálatosak is – nyelvünkkel összefüggő rokonítási eszmék külföldről áramlottak be, vagyis végső soron „szerencsétlen módon majmoljuk a külföldieket” (KOVÁCSÓCZY 1823: 68–69). Fentiekkel összefüggésben nagyon is átgondolásra készítő és részletes elemzést nyújt SZAKÁLY FERENC (1990: 98–138).

Ám GYARMATHI korszakos munkája nem termelt azonnal gyümölcsöt. Jöttek-mentek az igen alacsony szintű „epigonok” mint Halmágyi, Torkos, Bugát, Hermann Ottó stb. Jellemző a derék Kállay Ferenc nyelvhasználati kavalkádja, amely ugyan elfogadja a finnugor („finnus”) rokonságot amolyan Baráth-féle „globális”, legképtelenebb szempontú alapon (l. Kállay 1844-es és 1861-es, idézésre is érdemtelen munkáit).

A 19. század elején voltak érdekesnek mondható elgondolások is a finnugorság kapcsán. Csak egy nevet említék: I. A. Fessler (1815). Ő akkortájt nem mai értelemben vett „dilettáns” módon feldolgozta a magyar történelmet, és mellesleg egy fantasztikumba hajló elméletet is alkotott a magyar nyelv eredetéről. Eszerint a magyarok (talán „indoszkiták”?) valahonnan mélyen délről elindulva (talán az Indus mentén?) észak felé vonultak és átvergődtek az Indukuson (?), majd a végtelen sztyeppékre érve összeköttetésbe kerültek a „finn hordákkal”. Szerinte a finnek átvették a magyar nyelv gerincét, ám van egy sereg szó (*teve, oroszlán, hiúz, ördög* stb.), amelyek már a türk nyelvekből kerültek a magyar szókincsbe (nem is szólva az ismeretlen eredetű szavakról) (l. HEGEDŰS 1995: 156–162). Egyébként nagyjából Fessler idejétől keltezhetően meglehetősen bonyolult helyzet alakult ki a magyar nyelvhasználat történetében. Így például kivirágzott a különféle kompromisszumok sorozata: héber + hun, szkíta, finn, török stb. eszmék összefonódása (Beregszászi Nagy Pál, Bitnicz Lajos, Révai Miklós, Ágoston Antal, Kiss Bálint, Keresztesi József, Lakatos György és mások). Már itt meg kell jegyeznünk, hogy a finnugor rokonság egyáltalán nem az osztrák kamarilla által sugallt eszme, hiszen éppen egy

osztrák tudós, J. CH. ENGEL (1813: 51, 73) azt a nézetet vallja, hogy a magyar a héber és a finn nyelvvel rokon (pl. héber *jabad* 'szolga' > magyar *jobbágy* stb.), továbbá, az ugyancsak osztrák W. OBERMÜLLER (1871) határozottan tagadja, hogy a magyaroknak bármiféle köztük is lenne a vogulokhoz vagy a finnekhez. Szerinte a magyarok a keltáktól, mi több, a médektől származnak. Az is valószínűsíthető azonban, hogy a magyarok őstörténete Ábrahám idejébe nyúlik vissza, aki Krisztus előtt kétezer évvel élt.

Ami ekkortájt igencsak hiányzott, az a hangtörvények ismerete. Ezért is jelenthette ki SZINNYEI már 1879-ben, hogy RÉVAI legtöbb tévedése abból származott, hogy nem ismerhette a különféle hangváltakozásokat, „s így nem tudhatta, hogy ennek vagy annak a magyar hangnak milyen felel meg a rokon nyelvekben” (SZINNYEI 1879: 252–253).

10. A 19. század közepe tájától (de korábról is) azonban talán a legnagyobb nyelvészeti hullámverés az volt, amikor egy döntőnek tekinthető fordulat közepébe került a magyar nyelv rokonítása, és ennek folyománya még ma is éreztetni hatását, és ki tudja még meddig. Ez is igen jelentősen érzékelteti a magyar nyelv rejtelmes mivoltával kapcsolatos találgatásokat. Ez volt az Otrokocsi kapcsán már említett, ún. heterogén nyelvhasznítás hatalmas túlburjánzása, „globalizálása”, messze túlnyomó mértékben és többségben külföldi nyelvészek által.

Sok csekély jelentőségű háttérkörményt mellőzve csak a leglényegesebb nyelvhasznítási nézeteket, vélekedéseket említjük meg, hozzátéve, hogy semmiféle logikára utaló csoportosítás (pl. nyelvek szerinti) nem lehetséges (legalábbis jelenleg nem).

Az egyszerűsítés végett, továbbá terjedelmi okok miatt időlegesen általában csak a szerző nevét, zárójelben pedig az írás megjelenésének dátumát, majd címszavakban a magyarral (is) összehasonlított nyelvet említem. Csillaggal (*) jelölöm a felhasznált irodalom jegyzékében a fontosabb szerzők munkáinak címét. Megjegyzem még, hogy a 18–19. század során a már széles körben ismert szógyűjtemények (PALLAS 1786, 1787, HERVAS Y PANDURO 1785, J. CHR. ADELUNG 1806–1817 és mások) természetesen tartalmaznak magyar szavakat is, de a nyelvi rokonságról vajmi kevés szó esik bennük.

Feltételezhetően J. KLAPROTH (1802) volt az, aki először tett említést az ún. turáni nyelvekről. Ugyanő (*) 1823-ban ugyanazon munka második kiadásában (1831) már a japán–finnugor nyelvrokonságot elemzi, sok magyar szót felhasználva, de a magyar nyelv kapcsán a tibeti nyelvet is szóba hozza, nem is szólva a cserkesz, az angol, a maláj egyes szóegyezéseiről. CHR. G. ARNDT (1827) magyar–baszk, finnségi (csud) nyelvek, továbbá mandzsu, tunguz, csukcs, örmény, hindosztani, tamil, japán, héber, káld, de a magyar mint szkíta–kelta ősnelv a csuvas, jakut, tatár nyelvekkel áll közvetlenebb kapcsolatban). S. CASSEL (1848) a magyar nyelv szókincse: szanszkrit, görög, perzsa, formózai, héber, német, oszét, angol, gót, mongol, kelta, grúz, mingrél. W. SCHOTT (1856) szerint a magyar nyelvben szíami–héber nyomok rajzolódnak ki; MAX MÜLLER (1854) a turáni nyelveket részletezte: itt elsősorban a magyar nyelv sajátosságai, a (posztpozicionális) struktúra jellegzetes vonásai dominálnak, pl. török, lapp, finn, tamil (tamil), malabar, gond, kanarez (kannada), nalku, telugu, kínai, mongol, maláj, tibeti, maori, tahiti, munda, korják, kamcsadal, kambodzsai, grönlandi eszkimó, baszk, iráni, sémi nyelvekben. CALDWELL (1856) a következőket szerepelteti: magyar–ugor–török–mongol, dravida

nyelvek, egyiptomi, etióp, arab, szír, szubhimalájai nyelvek, avan, mikir, koreai, szuani, laz, grúz, mongol, poliinéz, ausztráliai törzsi nyelvek.

Az 1852-es év igen fontos évszám a magyar nyelvhasználat (parakomparatív) történetében: ekkor jelenti ki az angol E. NORRIS az ún. behisztuni (bizotuni) ékírásos sziklafeliratok alapján, hogy az ékírások nyelve magyar, (ugor) finnugor, török, mongol. Az ugyancsak angol A. C. RAWLINSON (1853) az ékírások alapján felveti a szkíták szerepét, majd a szkíták globális vándorlását és eközben az „álneveit”: etruszk, pelazg, perzsa, finnugor stb. 1859-ben jelent meg J. Oppertnek (a Magyar Tudós Társaság Tagjának) nevezetes, szinte fáklyavivő munkája, amely a mezopotámiai ásatásokról és főként az ékírásról szól, amely mögött meghúzódó nép a *sumer* volt. Eredetileg a kutatók még méd-szkítának, szkítának, akkádnak, kálának nevezték. Ám Oppert szerint a *sumer* elsősorban a magyarra hasonlít a mongol, a török és a tatár mellett; M. BUSCH (1859) szerint a sumereket a finnek, a magyarok, a törökök képviselik; FR. LENORMANT (1874) szerint a sumerek a mai finnek, magyarok, törökök, mongolok, cseremiszek, mordvinok. Sokakat lázba hozott ez az új fejlemény, még HUNFALVY PÁLT is (*1856), de őt a *sumer* kevésbé érdekelte, sokkal inkább a dakota indiánok nyelve, amelyben indogermán, sémi és urál-altaji nyelvi hasonlóságokat talált. Pár évvel később azonban áttért a finnugor nyelvészet művelésére.

Még tovább szöhetnénk a szálat a külhoni sumerista nyelvészekről (akik közül többen figyelembe vették a finnségi nyelveket is). A döntően fontos tény azonban az, hogy nem magyar elme leleménye a *sumer*–magyar nyelvi rokonság. Ennek hazai követői láthatóan gyémántra bukkantak ebben a veretes ősből. Úgy véljük, szakaszokra lehet bontani a hívőket és a követőket. Az első szakasz körülbelül az 1855-től 1942-ig terjed. Tulajdonképpen nem volt nagy „felhajtás”, inkább megilletődött és némileg örvendező írás jelent meg (de kritika is). Íme néhány „sumerista”: Csengery Antal, Ribáry Ferenc, Kápolnai P. István, Giesswein Sándor (az MTA tagja), (talán) Torma Zsófia, Nagy Géza, Ferenczy Gyula, Somogyi Ede, Galgóczy János, (s közülük némiképp kimagaslóan) Varga Zsigmond. A második szakasz néhány meghatározó egyénisége: Bobula Ida, (a kissé mérsékeltebb) Padányi Viktor, Baráth Tibor (pánmagyar elméletével), Badiny Jós Ferenc (talán ő volt a „próféta” az emigrációban, de még hazatérte után is), Csőke Sándor, Götz László, Dudás Rudolf, C. G. Gosztony (vö. GOSZTONYI *1975, a *sumer* nyelv összehasonlító szótára), Horváth Gyula, Foyta István, aki az emigrációs létből fakadó érzés-szindrómát így fogalmazta meg: „Úgy tűnik, mintha nagy elesettségünkben magunk felé fordulnánk, vigaszt, erőt és reményt merítve többezer éves múltunkból” (FOYTA 1961: 3). A harmadik szakasz talán a 2000-es évektől máig terjedő időszakot öleli fel a maga zürzavaros, heterogén nyelvhasználatával (pl. kelta–magyar és a török–magyar, *sumer*–magyar nyelvrokonság kitarító hirdetésével). Jelentkeznek az „alternatív” mondott irányzatok is, mint pl. a sehová sem vezető „gyökelméletek”. Ennek már Leibniz korában (sőt előtte is) voltak lelkes követői, nálunk később CZUCZOR GERGELY és FOGARASI JÁNOS. Sőt találkozhatunk a megfoghatatlan „hálózati” nyelvészeti felfogással is.

(Folytatjuk.)